

БЕЛГИНИ БИЛДИРУВЧИ АФФИКСЛАР

Опаева Райгул Аймановна,

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти
Қорақалпоқ тили кафедраси катта ўқитувчиси f.f.f.d (PhD)

Даубаева Шахрибану

магистратура бўлими 2 босқич магистранти

Қорақалпоқ тилидаги сифат ясовчи сермахсул аффиксларнинг бири бу-лы-ли аффиксидир. Ушбу аффикс кўпинча от ва сифат сўз туркумига кўшилиб сифат ясайди. Тилимизда ушбу аффикс билан ясалган кўплаб сўзлар қўлланилади. Масалан, ақыллы, сапалы, шырайлы, жоталы, балалы, билимли, өнимли, керекли, қадирли, әўметли, қудиретли ва ҳоказо. Эғалик маъносини билдирувчи лы-ли аффикси билан ясалган сифатлар бадий асарларда жуда фаол қўлланилади. Масалан, Бурынғы заманда қарақшылар елди шапқанда бир жүкли ҳаялды да алып кетипти (Егиз бала ертеги) Булар жолда киятырса, бир дәў кийиклерди атып, қанлы көбик етип жыйнап қойғанын көреді (Егиз бала ертеги). Кўрсатилиб ўтилган мисоллардаги биринчи қатордаги жүкли сўзи хәмиледар деган маънони англатади. Жүкли сўзи кўпинча бадий асарларда, оғзаки услубда қўлланилади. Иккинчи мисолдаги қанлы сўзи эса қан ағып турыпты ёки қан дым көп деган маъноларни ифодалаб келган. Шунингдек, -лы-ли аффикси орқали ясалган сифатлар қуйидаги маъноларда қўлланилади:

а) сўз ўзагидан англатилган маънога (предмет, воқеа ва ҳоказо., тушунчаларга эғаликни ёки ҳодисанинг, тушунчанинг бор эканлигини билдиради): Гўлли көйлек, хўжданлы адам, дузлы гөш ва ҳоказо.

б) ўзақда ифодаланган маънога эғаликни билдириш билан бирга, ортиқчалик маъносини хам билдиради: Ортаншысы атасының өлердеги қамыслы жерде жатпа деген сөзин айтып, жолда айдарҳаны өлтиргенин, сыртқы қайысын алып белине орағанын айтып, қайысты патшаның алдына қойды (Алтын кесе ертеги). Ушбу берилган гапларда қамыслы сўзи қамыстың бар экенин ифодалаб келган. Шунингдек, тилимизда дехқончилик касбига оид ол жер оғыры қамыслы каби қўллаш ҳолатлари учрашади. Ушбу жойда қамыслы сўзи қамишнинг хаддан ташқари кўплигини ифодалайди.

в) –ли аффикси орқали (бирор нарсага, фахр ёки инъомга, севгига) «сазовор» , «муносиб», «лойик» маъноларини ифодалаш мумкин: севикли, севимли.¹

с) –лы-ли аффикси баъзида –туғын аффикси билан синоним маънони билдириб келади: маасалан, жағымлы ҳаўа-жағатуғын ҳаўа, сезилерли жағдай-сезилетуғын жағдай ва ҳоказо.

д) шахсни бирон бир жой ёки географик муҳитга таалуқли эканини –лы аффикси орқали бериш мумкин: масалан, қалалы, нөкисли, шымбайлы, таўлы ва ҳоказо.

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, белгига эгаликни билдирувчи сифатлар –лы-ли аффикси орқали жуда сермахсул ясалиши билан бир қаторда янаям қўшимча бир қанча хусусиятларга эга эканлиги ҳалиям тадқиқ қилиш лозимлигини англатади.

Адабиётлар руйхати:

1. М.Содиқова., «Ҳозирги ўзбек тилида сифат»., Тошкент. 1974

ⁱⁱⁱ М.Содиқова, «Ҳозирги ўзбек тилида сифат» Т.1974., 13-бет